

ŠV. BAZILIJAUŠ DIDŽIOJO ORDINAS XVIII A. PABAIGOJE–1830 METAIS ЧИН СВЯТОГО ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО НАПРИКІНЦІ XVIII СТ.–1830-Х РОКАХ

Mychailas Salamacha

Voluinės Lesės Ukrainkos nacionalinio universitetas,

Ukrainos Švenčiausiojo Išgelbėtojo provincijos Kameneco Podilsko Švč. Trejybės bazilijonų vienuolynas

E. p. salamakha@i.ua

Įvadas

Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas (*OSBM*) – vienintelis ordinas, įkurtas Lietuvoje, jo lopšys – Vilnius. Ordino kūrimo iniciatorius ir dvasinis vadovas Ivanas Kuncevičius – šv. Juozapas (Ivan Kuncevič, 1580–1623) ir jo aktyviausias bendradarbis Josyfas Veljaminas Rutskis (Josyf Veljamin Ruskij, 1574–1637). Šv. Juozapas, Vilniuje išgyvenęs 21 metus (1596–1617), paskirtas arkivyskupu, išvyko į Polocką. 1623 m. lapkričio 12 d. per ganytojišką vizitaciją Vitebske jis buvo nužudytas prieš Bažnyčios vienybę kovojusių priešų. 1643 m. Juozapas paskelbtas Palaimintuoju, 1867 m. – Šventuoju. Tai pirmasis ukrainietis, kanonizuotas Katalikų Bažnyčios (Vasiliauskienė, 2015, p. 6–7; Vasiliauskienė, 2012, p. 8). 1963 m. jo palaikai perlaidoti Vatikane esančios Šventojo Petro Bazilikos Šv. Bazilijaus Didžiojo altoriuje.

Lietuvoje įkurto ordino vienuoliai tapo žinomi pastoracine, šviečiamąja veikla – statė bažnyčias (cerkves), vienuolynus, kūrė mokyklas, steigė spaustuves, organizavo leidybinę veiklą. Išgarsėję vienuoliai bazilijonai iš Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino centro – Švč. Trejybės vienuolyno Vilniuje – buvo kviečiami į įvairias vietas dvasiniam ir kultūriniam gyvenimui kelti: Lenkijos, Ukrainos, itin gausiai dabartinės Baltarusijos teritorijose ir Lietuvoje kūrėsi bazilijonų vienuolynai. 1749 m. į Padubysį (netoli Šiaulių) brolių žemvaldžių Antano ir Jono Beinorių kvietimu atvyko vienuoliai bazilijonai – graikų apeigų katalikai (unitai). Jie pastatė bažnyčią, vienuolyną, įkūrė mokyklą. Vietovė greitai augo ir vietinių gyventojų imta vadinti vienuolių vardu – Bazilionais (Vasiliauskienė, 2014, p. 7–19). Deja, po 1830–1831 metų sukilimo caro valdžia pradėjo susidorojimą su visais Lietuvoje veikusiais vienuolynais. Iš Bazilionų vienuoliai bazilijonai buvo priversti išsikelti į Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyną, tačiau ir iš čia jie greitai buvo išvaryti.

Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino struktūros pokyčius XVIII a. paskutiniame trečdalyje labiausiai paveikė trys Lietuvos – Lenkijos valstybės (Žečpospolitos) padalijimai. Naujos politinės aplinkybės privertė

Ordino vadovybę keisti vienuolynų valdymą, nes jie atsidūrė tarp Austrijos ir Rusijos imperijų. Svarbu pasiekti bazilijonų vienuolynų skaičiaus dinamiką, nes tai leis atskleisti Ordino reikšmę dvasiniame-kultūriname vietos žmonių (Ukrainos žemių gyventojų) gyvenime minimu laikotarpiu.

Pirmųjų žinių apie bazilijonų vienuolynų skaičių ir ypač jų gyvavimą Lietuvos – Lenkijos valstybės (Žečpospolitos) padalijimų metu randama Lukos Sulžinskio / Луки Сульжинського (1868) ir Mykolo Petrovo / Миколи Петрова (1872) darbuose. 1950–1970 m. atsirado nemažai Unijinės Bažnyčios tyrinėjimų, kurių autoriai – diasporos mokslininkai. Svariais moksliniais darbais, kuriems parengti buvo pasitelkta daug šaltinių, išsiskiria šios tėvų bazilijonų studijos: Mychailo Vavryko / Михайла Ваврика (1979), Meletijaus Vojnaro / Мелетій Войнар (1950; 1954; 1958) ir Izidoriaus Patrylos / Исидор Патрила (1982; 1988). Iš naujausių tyrinėjimų būtina paminėti Nadijos Stokolos / Надії Стоколос, Ruslanos Šeretiuk / Руслана Шеретюк (2012), Bohdano Chichlačo / Богдан Хіхляч (2011), Valentinos Los / Валентина Лось (2013) darbus. Bazilijonų vienuolynų praeitis yra tapusi ir kai kurių lenkų mokslininkų tyrinėjimo objektu, pavyzdžiui, Irinos Vodzianovskos / Ирина Водзяновська (2012), Beatos Lorens / Беата Лоренс (2014) ir kt.

Tikslas. Apibrėžti *OSBM* vienuolynų valdymo pokyčius XVIII a. pabaigoje–1830 metais.

Uždaviniai:

1. Susisteminti 1770 metų pradžios duomenis apie bazilijonų vienuolynus.
2. Apžvelgti padalijimų nulemtą atskirų Ordino provincijų padėtį.
3. Identifikuoti *OSBM* padėtį Ukrainos žemėse, patekusiose į Austrijos ar Rusijos imperijų sudėtį.
4. Apibūdinti kai kurių vienuolynų ir vienuolių gyvenimo pokyčius apžvelgiamu laikotarpiu.
5. Apžvelgti Lietuvoje atliktus darbus, skirtus Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinui garsinti ir visuomenei parengti jo 400 metų jubiliejui.

Tyrimo metodai: literatūros analizė referatyviniu ir probleminiu būdais, metaanalizė.

Aktualumas: Straipsnyje detalizuojami Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino (*OSMB*) – vienintelio Lietuvoje įkurto ordino – mažai žinomi sudėtingos istorijos faktai. Darbe apžvelgti XVIII a. pab. vykę Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino struktūriniai pokyčiai, išskirtos jų priežastys, apibūdintas naujų ordino provincijų kūrimosi procesas, įvertinta bazilijonų padėties kaita po Lietuvos–Lenkijos Respublikos (*Žečpospolitos*) padalijimų. Be to, tyrime interpretuotas Austrijos ir Rusijos imperijų nurodymu nuosekliai vykdytas dalies vienuolynų siaurinimas, apribojantis ordino veiklą, akcentuotas bazilijonams priešiškos Romanovų dinastijos galutinis sprendimas likviduoti Bazilijonų ordiną, referuoti *OSMB* garsinantys moksliniai ir praktiniai darbai, atlikti Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo.

Tyrimo rezultatai ir jų interpretacija

Valstybinių kataklizmų poveikis Bazilijonų ordino egzistencijai. 1743 m. Kapitulos susirinkime Dubnioje buvo sujungti Kijevo metropolijai priklausę vienuolynai. Į vieną vienetą susietos dvi iki tol veikusios kongregacijos: Švč. Trejybės (arba Lietuvos), kuriai priklausė 66 vienuolynai, išsidėstę daugiausia dabartinės Lietuvos – Baltarusijos žemėse, ir Švenčiausios Mergelės Marijos Globėjos, kuriai priklausė beveik 130 vienuolynų, esančių metropolijos, Lvovo, Peremyšlio, Lucko, Volodymyro ir Chelmo unijinėse vyskupijose. Po Dubnios kapitulos procesų kongregacijos tapo provincijomis. 1743 m. pabaigoje Ordinui priklausė 195 vienuolynai ir apytikriai 1145 vienuoliai (Патрило, 1982, p. 54). Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną popiežius Benediktas XIV 1744 m. gegužės 11 d. breve „*Inter plus*“ pavadino *Ordo Basilii Sancti Magni Ruthenorum*.

1770 m. pradžioje Respublikoje bazilijonai tarp vienuolinių kongregacijų savo skaičiumi užėmė penktąją vietą, jie nusileido seniems katalikiškiems ordinams – pranciškonams, jėzuitams, bernardinams ir dominikonams (Хіхлач, 2011, p. 495–496). Tai leidžia tvirtinti bazilijonų stabilumą Respublikoje. Kartu tai įrodė Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino, tapusio Unijinės Bažnyčios atrama, sėkmingą veiklą.

Po pirmojo padalijimo (1772 m.) Unijinės Bažnyčios kanoninė teritorija atsidūrė dviejų imperijų sudėtyje – Habsburgų ir Romanovų. Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino Lietuvos ir Rusijos provincijų vienuolynai buvo padalinti trims valstybėms – Rusijai, Austrijai ir Lietuvos – Lenkijos Respublikai. Austrijos dalyje liko 50 vienuolynų (48 Rusėnų provincijos Galicijoje ir du Lietuvos provincijoje Chelmo srityje). Į Rusijos teritoriją pateko 20 vienuolynų, kurie visi priklausė Lietuvos provincijai. Lietuvos – Lenkijos

valstybėje buvo gausiausia vienuolynų: 1772 m. – 84, iš kurių 51 priklausė Lietuvos ir 33 – Rusėnų provincijoms (Likowski, 1906, p. 290–292). Minėti politiniai pokyčiai beveik visiškai izoliavo vienuolynų, patekusių į Austrijos ir Rusijos imperijas, kontrolę (Ваврик, 1979, p. 50–52).

Siekiant atgaivinti efektyvų vadovavimą vieniems vienuolynams, 1780 m. Torokanuose (dabar Trakai) buvo sušaukta generalinė kapitula, kurioje dalyvavo ordino atstovai (Wojnar, 1954, p. 27; 28, 290–292). Po ilgų svarstymų dvi egzistavusios provincijos buvo padalytos į keturias: iš Lietuvos sukurta Lietuvos (Švč. Trejybės) ir Baltarusijos (Šv. Mikalojaus), o iš Rusėnų – Rusėnų (Dievo Motinos Globėjos) ir Galicijos (Švenčiausiojo Išgelbėtojo). Provincijos turėjo savo vadovybes, pradėjo šaukti savo kapituloms svarbiems klausimams spręsti. Galimybių sukviesti visų keturių provincijų atstovus į bendrą susirinkimą nebebuvo.

Galicijos provincija (jai priklausė 36 vienuolynai) buvo Austrijos imperijos teritorijoje. 1772–1780 m. pasaulietinė valdžia bazilijonams nedarė jokių kliuvinių, todėl išliko pagrindinės Ordino veiklos kryptys. Tačiau 1780 m. bažnytinė politika Austrijos imperijoje pasikeitė. 1782 m. dekretu visiems vienuoliams buvo uždrausta paklusti bet kuriam vadovavimui už valstybės ribų. 1783 m. balandžio 17 d. įsakymu reikalauta visus mažus ir neturtingus vienuolynus uždaryti arba sujungti su didžiais. Vadovauti vienuolynams pavesta vietiniams vyskupams, o kiekvienos vyskupijos vienuolynai turėjo sudaryti atskirą provinciją. Lvovo vyskupas Petro Bilianskis / Петро Білянський (1779–1798), atsižvelgdamas į šią imperijos potvarkį, reorganizavo vyskupijos vienuolynus ir atstatydino protoigumeną t. Anastasijų Piotrovskį / Анастасія Пйотровського, išrinktą Torakanų kapituloje. Naujuoju protoigumenu vyskupas paskyrė t. Viktorą Storožinskį / Віктор Сторожинської, o pačią Galicijos provinciją pavadino „Šv. Onufrijaus provincija“ (Патрило, 1988, p. 58).

Tokia padėtis tęsėsi beveik dvejus metus. Peremyšlio vyskupo Maksimilijono Rylos / Максиміліян Рилла (1786–1793) prašymu Peremyšlio ir Lvovo vienuolynams buvo leista vėl susijungti vadovaujant vienam protoigumenui. Tai įvyko 1785 m. gegužės 14 d. Lvove vykusiame kapituloje. Tais metais atgaivinta ir Galicijos provincija (Патрило, 1982, p. 58).

Kiek geresnės sąlygos vienuoliniam gyvenimui susidarė Pranciškaus II valdymo metu (1792–1806). Panaikinta nemažai dekretų, apribojančių vienuolynų veiklą. Tačiau vėliau padėtis blogėjo: XIX a. pradžioje liko tik 26 vienuolynai iš 1780 metais veikusių 36. 1826 m. uždraudus vienuolines studijas, daugelyje vienuolynų sumažėjo gyventojų – vienuolių (iki 14 asmenų). Vienuolynuose gyveno 75 vienuoliai (Патрило, 1988, p. 228).

Lietuvos provincija visada kėlė mokslininkų smalsumą, nes ji buvo geriau organizuota. Po 1780 m. šioje provincijoje buvo per 56 vienuolynus (beveik 480 vienuolių), jai vadovavo protoigumenas t. Teodozijas Rostockis / o. Теодосій Ростоцький (Ваврик, 1979, p. 53). Iki 1795 m. sąlygos šios provincijos vienuolynams veikti žymiai pagerėjo, nes nuo 1772 m. jie nebe priklausė Rusijos imperijai. Šv. Mikalojaus provincijos Baltarusijoje vienuolynai neturėjo tiesioginio poveikio kaip Rusėnų provincijos vienuolynai.

Po pirmojo padalijimo prasidėjo kiti nepalankūs metai. 1773–1775 ir 1788–1791 metais posėdžiauęs Seimas Švč. Trejybės provinciją Lietuvoje (kaip ir Rusėnų provinciją) apmokestino didžiuliais mokesčiais. Sunkūs buvo ir 1786 metai, tada pirmąsyk viešai buvo iškelta idėja panaikinti Unijinę Bažnyčią. Po trečiojo Respublikos padalijimo šios provincijos teritorija pateko į Rusijos imperijos sudėtį (Патрило, 1988, p. 228).

Šv. Mikalojaus provincija Baltarusijoje tapo priklausoma nuo provincinės kurijos, kuriai vadovavo protoigumenas t. Inokentijus Milianovskis / Інокентій Мілянєвський. Ji apėmė 20 vienuolynų, iki tol priklausiusių Lietuvos provincijai. Jau nuo pat pirmųjų veiklos metų vadovybė susidūrė su neįgalia rusų administracijos politika: 1780 m. Polocko arkivyskupija buvo atskirta nuo priklausomybės Kijevo metropolitui Jazonui Smogoževskiui / Язон Смогожевський (Филатова, 2006, p. 6), imtasi pirmųjų bandymų tikinčiuosius unitus paversti stačiatikiais.

Kadangi Unijinėje Bažnyčioje bazilijonai atliko svarbų vaidmenį (iš bazilijonų buvo renkami vyskupai), aukščiausioji Rusijos imperijos valdžia urpatingą dėmesį skyrė bazilijonų vienuolynams. 1785 m. sausio 7 d. įsakymu visi vienuolynai tapo pavaldūs Polocko arkivyskupui Irklajui Lisovskiui / Іраклай Лієвський (О бытии всем вообще монастырям..., 1785, p. 277). Taip Šv. Mikalojaus Baltarusijos provincija neteko savarankiškumo ir galimybės vienytis su kitomis Ordino provincijomis.

Tarp netekčių, kurias patyrė ši provincija, reikia paminėti vienuolyną Vitebske, jį arkivyskupas I. Lisovskis pasiėmė sau, o Rogacivskio (Рогачівський), Liubovickio (Любавицький) vienuolynai, Tereškovskio skitas (Скиток Терешковський) buvo uždaryti. Pažymėtina, kad kai kurie vienuolynai egzistavo beveik iki Unijos likvidavimo 1839 m. (Патрило, 1988, p. 224).

Dėl Respublikos padalijimų nuostolių turėjo ir Rusėnų provincija, 1780 m. suformuota provincijinės kurijos, vadovaujant protoigumenui t. Inokentijui Matkovskiui / Інокентій Матковський (Wojnar, 1958, p. 29). 1780–1793 m. ši provincija apėmė ukrainietiškosios žemės išsidėsčiusius 33 vienuolynus, kurie pasiliko Respublikos sudėtyje, ir du vienuoly-

nus lenkiškoje teritorijoje, t. y. Varšuvoje ir Liubline (Radwan, 2000, p. 152).

Kol dešiniakrantė Ukraina ir Lietuva priklausė Rusijos imperijai, naujoji valdžia pradėjo kryptingą Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino puolimą. Jau 1793 m. gruodžio 12 d. išleistas įsakymas apie visų Ordino vienuolynų pavedimą vietinės vyskupijos vyskupui. Tai liudijo Rusėnų ir Lietuvių provincijų savarankiškumo netekimą. 1795 m. rugsėjo 6 d. imperatoriaus reskriptu likviduota Kijevo unijinė metropolija ir visos jos keturios vyskupijos, išskyrus Polocką. Bazilijonams uždrausta pripažinti bet kokią jurisdikciją už šalies ribų, priimti ir skelbti Popiežiaus bules be aukščiausios pasaulietinės valdžios leidimo. *OSMB* neteko didelės dalies savarankiškumo, be to, arkivyskupas Irklajus Lisovskis / Іраклай Лієвський prisiėmė visas protoarchimandrito ir protoigumeno funkcijas su teise vizituoti vienuolynus (О приписании остающихся по сим губерниям..., 1795, p. 773).

1795–1796 m. likviduota 10 vienuolynų: Бульківського (Білилівський), Головічинського (Головчинський), Гранівського (Гранівський), Загаєцького (Загацький), Кам'янець-Подільського (Коржівецький), Острого (Острозький), Сатанівського (Сатанівський), Четвертинського (Четвертинський) ir Шаргородського (Шаргородський). Sukūrus stačiatikių vyskupijas Voluinėje ir Podolėje, joms priskirti Šargorodsko ir Ostrogo vienuolynai (Водзяновська, 2012, p. 299). Be to, 13 vienuolynų (Balstogėje-Bilostoku, Horodyšče-Gorodiščі, Hošči-Gošči, Zimne-Zimnomu, Kremencuose-Kremenці, Lucke-Lucьky, Lubare-Ljubari, Malijivcuose-Maliivcях, Milcuose-Mильчі, Nizkiničiuose-Nizkynichah, Pidubcuose-Pidubcях, Pohinkuose-Poginkah ir Straklove-Straklovi) neteko savo bažnyčių, kurios buvo perduotos stačiatikiams. Šį sprendimą lėmė generalgubernatoriaus T. Tutomlino atlikta apklausa, iš kurios paaiškėjo, kad vienuolynuose, priklausiusiuose unijai (Державний архів Житомирської області, арк. 105), yra nerporcingai daug bažnyčių, o „bazilijonai siekia nukreipti liaudį nuo stačiatikių tikėjimo“ (Державний архів Житомирської області, арк. 1 зв.).

XVII–XIX a. laikotarpiu trijose bazilijonų provincijose, įėjusiose į Rusijos imperijos teritoriją, veikė 85 vienuolynai (Radwan, 2000, p. 154–157), iš jų ukrainietiškosios žemės 23 (Voluinės gubernijoje 16, (Ваврик, 1979, p. 53–57), Kijevo – 5; Podolės – 2 (Стоколос, 2012, p. 154–157). 1804 m. Polocko unijinėje vyskupijoje buvo 18 vienuolynų, Bresto – 37 (Толстой, 1876, p. 130, 131). 1801–1831 m. pagrindinis vienuolynų skaičius dešiniakrantėje Ukrainoje nesumažėjo.

Kiek palankesnės sąlygos Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinui egzistuoti susidarė valdant imperatoriui Povilui I / Павел I (1796–1801). Pirmąsyk per daugelį

metų leista sukviesti ordino generalinę kapitulą protoarchimandritui išrinkti. 1793 m. juo išrinktas t. Atanazijus Falkovskis / Атанасій Фальковський. 1801 m. gruodžio 18 d. jis pasiuntė į Romoje veikiančią kuriją žinias apie Ordino padėtį (žr. 1 lentelę), o netrukus sukviestą generalinę kapitulą, kuri, kaip vėliau išaiškėjo, tapo paskutiniąja. Kapitula vyko Torokanuose 1802 m. rugsėjį vadovaujant vyskupui Juozapui Bulgakui / Йосиф Булак. Joje dalyvavo visų provinci-

jų (išskyrus Galicijos, nes Austrijos valdžia neleido išvykti) atstovai. Dvasinės kolegijos nurodymu kapitula likvidavo Baltarusių provinciją, o ten buvusius vienuolynus įtraukė į Lietuvos provinciją. Vitebsko (Вітебська), Pustynkų (Пустинки) ir Chogobrovičių (Хоробровици) vienuolynuose buvo pakeistas archimandrijos statusą, išduotas Ordinui (Патрило, 1988, p. 259–260).

1 lentelė. *OSMB vienuolynų skaičius provincijoje (1780–1801)*

Provincijos	Švč. Trejybės (Lietuvos)	Dievo Motinos Globėjos (Rusėnų)	Šv. Mikalojaus (Baltarusių)	Švč. Išgelbėtojo (Galicijos)	Iš viso
Vienuolynų skaičius 1780 m., generalinės kapitulos Torokanuose (Trakuose) metu	56	33	20	36	145
Vienuolynų skaičius pagal t. Anatazijaus Folkovskio Romos kurijai pateiktą raštą 1801 m.	48	33	14	26	85

Tačiau imperatoriaus Aleksandro I / Олександр I politika Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino klausimu vėl pasikeitė. 1804 m. vasario 17 d. įsakymu galutinai panaikintas protoarchimandrito institutas, palikti tik provincijų protoigumenai, kuriuos turėjo rinkti vyskupai, talkininkaujant vienuolynų viršininkams. Taip pat panaikinti 1802 m. rugsėjį vykusios generalinės kapitulos priimti nurodymai. Nuo šios datos prasidėjo dar vienas Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino puolimas, nukreiptas į jo panaikinimą Rusijos imperijoje. 1822 m. Dvasinės kolegijos Graikų apeigų katalikų departamentas, rekomenduojant aukščiausiai valdžiai, parengė projektą 60-ies bazilijonų vienuolynų likvidacijai. Išaiškėjo, kad vietoje 83 vienuolynų, veikusių trijose provincijose, turėjo likti tik 23: Baltarusių 8 (vietoje 18), Lietuvos – 12 (vietoje 42): Minsko gubernijoje 4, Grodno – 5, Vilniaus – 2, Baltarusijos – 1. Rusėnų provincijoje 3, būtent, tik Voluinės gubernijoje: Počajeve, Kremenece ir Mylčiuose (Likowski, 1906, p. 261, 282).

Bazilijonų ordino likvidavimo planas realizuotas valdant imperatoriui Mikalojui I / Микола I (1825–1855). 1827 m. spalio 9 d. įsaku bazilijonams buvo uždrausta priimti į savo vienuolynus lotynų apeigų kandidatus. Kartu panaikintos visos Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino pastangos vienyti jungiantis su Visuotine Bažnyčia (О недозволеніи принимать в греко-униатское..., 1830, p. 877–878).

1830 m. lapkričio sukilimo pasekmės labai pagreitino bazilijonų vienuolynų uždarymą Rusijos imperijoje. Vieni pirmųjų ši smūgį pajuto Rusėnų provincijos vienuolynai, esantys dešiniakrantėje Ukrainoje – Počajeve ir Ovruche. Mat, 1831 m. balandį į Počajevą atvykę valdžios atstovai apkaltino vienuo-

lius materialine pagalba sukilėliams (Центральний державний архів України, арк. 3). Ovručo bazilijonų vienuolyno vienuoliai inkriminuoti savo antivalstybiniais pamokslais palaike nusikaltėlius, ardančius tvarką Ovručo raviete (Центральний державний архів України, арк. 5; 22).

1831–1834 m. likviduota 16 vienuolynų: Balsoogėje, Verchach, Dorogobuže, Dubnioje, Pidborciach, Hoščiuose, Kaneve, Lisencuose, Lucke, Mylčiuose, Ovruche, Piddubciuose, Počajeve, Pugyniache, Umanėje, Tumyne. Kitais metais dar du – Voluinės Volodymyre (moterų) ir Bare. Iki vadinamojo Unijinės Bažnyčios susijungimo su Stačiatikių Bažnyčia, 1839 m. dešiniakrantėje teritorijoje liko tik 7 bazilijonų vienuolynai: Kremenece, Polonome (moterų), Mylčiuose, Voluinės Volodymyre, Zagorove, Liubare, Tryhorach. 1834–1839 m., vadovaujantis oficialios valdžios nurodymais, Rusijos imperijos Vakarų gubernijose uždaryta 60 vienuolynų. 1839 m. Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas turėjo iš viso 20 vienuolynų ir 170 vienuolių (Климов, 2011, p. 86). Tokia oficiali Romanovų imperijos veikla liudijo Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino uždraudimą šioje valstybėje. Bazilijonams liko Rusijos stačiatikių cerkvė ir priklausomumas valstybinėms institucijoms.

Bazilijonų likimas buvo skirtingas: dalis jų perėjo į stačiatikybę, kai kam pavyko emigruoti, o tie, kurie atsisakė pasirašyti prisijungiantys prie stačiatikių, buvo išsiųsti į įvairius vienuolynus, tarp jų – ir į teritorijas už Vakarų gubernijų. Taip 1839 m. į Kursko stačiatikių vienuolyną buvo atsiųsta 10 tėvų bazilijonų (Климов, 2011, p. 74).

Bazilijonų ordino istorijos ir dabartinės veiklos garsinimas Lietuvoje. 2000 m. Vilniuje įkurta

„Lietuvių, ukrainiečių istorikų asociacija“ ėmėsi labai svarbios veiklos krypties – tyrinėti Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną. Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino Vilniaus vienuoliai, Šiaulių universitetas, Bazilionų mokykla (dabar – daugiafunkcis centras) ir „Lietuvių, ukrainiečių istorikų asociacija“ atliko svarių darbų, garsinančių Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną, laukiant jo 400 metų jubiliejaus. Konferencijos, paskaitos, pranešimai, pokalbiai susitikimuose, straipsniai periodikoje ir žinių apie ordiną sklaida kitose masinės informacijos priemonėse, mokslinių tyrinėjimų rezultatų publikavimas ne tik mokslo žmones, bet ir plačiąją visuomenę supažindino su graikų apeigų katalikų Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinu.

Būtina pažymėti, kad Bazilionuose veikia vienieta Šv. Bazilijaus Didžiojo vardu pavadinta bažnyčia Lietuvoje, priklausanti lotynų apeigų katalikams. Čia įvairiomis progomis atvykę vienuoliai bazilijonai vieni arba kartu su lotynų apeigų kunigais aukoja šv. Mišias (Vasiliauskienė, 2016, p. 17–27).

2001 m. lapkritį Šiauliuose, Bazilionuose ir Vilniuje įvykusi pirmoji tarptautinė mokslinė konferencija davė pradžią konferencijų ciklui „Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas“ (Васіляўскене, 2008, p. 373–389). 2001–2014 m. organizuota 11 konferencijų, skirtų Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinui: šešios vyko Lietuvoje ir penkios Ukrainoje.

Artėjantis 400 metų jubiliejus išskėlė dvi svarbiausias veiklos kryptis. Pirmoji jų – šviečiamoji – mokslo populiarinimo veikla (kuo plačiau skleisti istorines ir dabarties žinias apie Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną, jo sielovadinę, švietėjišką veiklą, atliktus darbus kultūros srityse), antroji – mokslinė veikla (tęsti ir gilinti Šv. Bazilijaus ordino istorijos tyrimus, įtraukiant naujų, jaunų mokslo pajėgų, gebančių artėjančiam jubiliejui pateikti įvairiapusių šio ordino veiklos tyrimų, skleisti tai mokslo darbuose).

„Lietuvių, ukrainiečių istorikų asociacijos“ veikla, garsinant Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną, buvo rezultatyvi (Васіляўскене, 2006, p. 296–301):

- Vienuolių bazilijonų ir užsienio mokslininkų dėmesys nedideliame Bazilionų miesteliui, Šv. Bazilijaus Didžiojo bažnyčiai ir mokyklai padėjo pastarajai išlikti mokyklų tinklo reorganizavimo / mažinimo laikotarpiu. Bazilionų vidurinė mokykla – pirmoji mokykla Lietuvoje, kurioje ne tik vyko tarptautinės mokslinės konferencijos, bet mokykla pati tapo viena iš mokslinių-praktinių konferencijų organizatorių. Mokykla – pirmoji institucija Lietuvoje ir pasaulyje, ažuolo paminklu įamžinusi Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino vardą (Vasiliauskienė, 2016, p. 24–36; 2017, p. 68–98).
- Konferencijos plėtė Bazilionų vidurinės mokyklos ryšius su ukrainiečiais vienuoliais bazilijonais ir pasauliečiais. Mokykloje lankėsi Ukrai-

nos Švenčiausiojo Išgelbėtojo provincijos įvairių kadencijų protoigumenai su kitais vienuoliais, Lvovo ir Kijevo aukštųjų mokyklų mokslininkai. Mokiniais tokie susitikimai tapo svariomis pagarbos gimtajam kraštui ugdymo pamokomis. Svečių dovanotos knygos buvo paskata kaupti medžiagą Ukrainos istorijai geriau pažinti, kultūrai ir dvasingumui (literatūra, muzikiniai įrašai, fotoalbumai, dokumentų kopijos, ikonografija) puoselėti. Sukaupta medžiaga leido mokykloje atidaryti specialią ukrainistikai skirtą klasę, pavadintą konferencijų Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinui idėjos kėlėjos ir įgyvendintojos dr. Aldonos Vasiliauskienės vardu.

- Bazilionų mokykla tapo pavyzdžiu ukrainistikos centrų steigti kitose Lietuvos vietose – Šiaurės Rytų Aukštaitijos regione, Skapiškyje (Kupiškio r.). Čia privačioje sodyboje veikia nuolatinė paroda „Pažintis su Ukrainos kultūra“, o svarbiausias dėmesys skirtas Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinui. Paroda jau tapusi Skapiškio pagrindinės mokyklos įvairių klasių integruotų pamokų erdve, kurioje renkasi rajono pedagogai istorikai ir katechetai, delegacijos, atvykusios į Kupiškio rajoną (Васіляўскене, 2015, p. 451–474, 581–582).
- Visuomenės ugdymo aspektu reikšmingos Šiaulių universiteto (pirmojo Lietuvoje) parašytos ilgalaikio bendradarbiavimo sutartys su Ukrainos aukštojo mokslo institucijomis: 2004 m. rugsėjo 30 d. su Metropolito Josyfo Veljaminsko Rutschio filosofijos-teologijos studijų bazilijonų institutu (Lvovas – Briuchovičiai, rektorius t. Martynas Chaburskis *OSBM*), o 2005 m. gegužės 25 d. – su Lvovo nacionaliniu Ivano Franko universitetu (rektorius prof. Ivanas Vakarčiukas).
- Lietuvoje atlikti darbai, garsinant Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną, liudija, kad sudėtingą ir sunkų laikmetį išgyvenęs ordinas gebėjo atsigausti, įsitvirtinti visuomenės sąmonėje, palaiko rezultatyvius ryšius su bendrojo lavinimo ir aukštojo mokslo institucijomis, gyventojų bendruomenėmis.

Išvados

1. Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino struktūros transformacijai XVIII a. paskutiniame trečdalyje lemiamos įtakos turėjo du pagrindiniai faktoriai: Lietuvos – Lenkijos valstybės (Respublikos) padalijimai ir žlugdanti Austrijos ir Rusijos valdančiųjų politika.
2. Lietuvos – Lenkijos valstybės žemių prijungimas kaimyninėms imperijoms nulėmė Bazilijonų ordino skilimą į keturias provincijas: trys jų (Baltarusių, Lietuvių ir Rusėnų) pateko į Rusijos imperijos sudėtį, o Galicijos provincija – Austrijai.

3. Galicijos provincijos vienuolynams įtakos turėjo politiniai pokyčiai ir imperatoriaus Josyfo reformos. Bazilijonų vienuolynai neteko trečdalis vienuolių, vienuolinių mokyklų ir svarių pozicijų visuomenėje.
4. Vienuolių bazilijonų padėtis Rusijos imperijoje buvo dar sudėtingesnė: jie tapo priklausomi nuo stačiatikių arkivyskupo ir valstybinių institucijų valdžios. Bazilijonų vienuolynai buvo likviduojami, unijinės bažnyčios atiduotos stačiatikiams.
5. Šiaulių krašte esanti vienintelė pasaulyje vietovė, pavadinta vienuolių bazilijonų vardu – Bazilionai, ten veikianti Šv. Bazilijaus Didžiojo vardu pavadinta bažnyčia (vienintelė Lietuvoje), „Lietuvių, ukrainiečių istorikų asociacija“, Bazilionų mokykla – daugiafunkcis centras, kuruojamas Šiaulių universiteto, pats universitetas, taip pat ir Šiaulių vyskupija trečiojo tūkstantmečio pradžioje (2001–2016) atliko daug reikšmingų darbų, garsindami šio ordino vardą ne tik Lietuvoje, bet ir Ukrainoje, ruošdamiesi jo prasmingam 400 metų jubiliejui.

Literatūra

1. Likowski E., 1906, *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie ze względu na przyczynę jego upadku*: w 2 cz. Warszawa: Gebether i S-ka. Cz. 1.
2. Lorens B., 2014, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
3. Radwan M., 2000, Bazylianie zaborze rosyjskim latach 1795–1839. *Nasza Przeszłość*. T. 93, S. 153–225.
4. Wojnar M., 1954, *De Capitulis Basilianorum (1617–1804)*. Romae: sumptibus PP. Basilianorum.
5. Wojnar M., 1958, *De Protoarchimandrita Basilianorum (1617–1804)*. Romae: sumptibus PP. Basilianorum.
6. Vasiliauskiene A., 2015 rugpjūčio 22, Pašvęstojo Gyvenimo metai: vienuoliai bazilijonai (1). *Lietuvos aidas*. P. 6–7; 2015 rugpjūčio 25, Pašvęstojo Gyvenimo metai: vienuoliai bazilijonai Šv. Juozapato bazilijonų ordino Vilniaus vienuolyne (2). *Lietuvos aidas*. P. 6–7.
7. Vasiliauskiene A., 2012 balandžio 6, Ką žinome apie Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną. *XXI amžius*. P. 8.
8. Vasiliauskiene A., 2016, Bazilionų Šv. Bazilijaus Didžiojo bažnyčios dvasininkai: nuo filijos į parapiją (1918–1940). *Padubysio kronikos. Istorijos ir kultūros žurnalas*. Nr. 1 (6). P. 17–27.
9. Vasiliauskiene A., 2014, Vienuoliai bazilijonai ir Bazilionai. *Padubysio kronikos*. Nr. 2 (3). P. 7–19.
10. Vasiliauskiene A., 2016, Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino tyrinėjimų svarba garsinant ir įamžinant Bazilionų mokyklos vardą. *Padubysio kronikos. Istorijos ir kultūros žurnalas*. Nr. 2 (7). P. 24–36.
11. Vasiliauskiene A., 2017, Ketvirtis amžiaus tarnystės Dievui ir žmonėms Lietuvoje. *Padubysio kronikos. Istorijos ir kultūros žurnalas*. Nr. 1 (8). P. 68–98.
12. Ваврик М., 1979, *Нарис розвитку і стану Василіанського Чина XVII–XX ст.: топографічно-статистична розвідка*. Рим: [б. в.].
13. Васіляускенė А., 2006, Цикл конференцій „Чин Св. Василя Великого“ в Контексті міждержавних зв’язків. *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник*. 2006 рік. Книга 2. Львів: Логос. С. 296–301.
14. Васіляускенė А., 2008, Чин Св. Василя Великого: поширення історії. *Матеріали VI Міжнародного конгресу українців. Історія. Політологія*. Книга 3. Частина 1. Київ. С. 373–389.
15. Васіляускенė А., 2015, Увіковічення пам’яті українців у Литві. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. Богдан Якимович, Феодосій Стеблій]. Вип. 25. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. С. 451–474, 581–582.
16. Водзяновська І., 2012, Дві хвили ліквідації василіанських монастирів в Російській імперії на прикладі Правобережної України. *Історія релігій і України: Науковий щорічник*. Львів: Логос, Кн. 1. С. 294–302.
17. Войнар М., 1950, *О. Василяни в українському народі*. Нью-Йорк: вид-во о.о. Василіан.
18. *Державний архів Житомирської області*. Ф. 1, оп. 1, спр. 337.
19. Климов С. М., 2011, *Базиліане*. Могилев: УО «МГУ ім. А. А. Кулешова».
20. Климов С. М., 2011, *Конфесіональна політика царського правительтва в Беларусі 1772–1860 гг.* Минск: Белорусская наука.
21. Лось В. Е., 2013, *Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII–першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект*. Київ: вид-во НБУ ім. В. І. Вернадського.
22. *О бытии всем вообще монастырям и всему духовенству униатского исповедания в зависимости у полоцкого архиепископа*. Именной [указ], данный Сенату. 1785. Января 7. Полное собрание законов Российской империи (далее: ПСЗ РИ). Собрание первое. СПб.: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. Т. XXII. № 16122. С. 277.
23. *О высылке двух униатских игуменов за границу за своевольство и непокорность архиепископу*. Именной [указ], данный генерал-прокурору. 1793. Декабря 12 // ПСЗ РИ. Собрание первое. СПб.: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. Т. XXIII. № 17168. С. 476.
24. *О недозволении принимать в греко-униатское монашество людей другого обряда*. Именной [указ], данный Сенату. Октября 9 // ПСЗ РИ. Собрание второе. СПб.: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. Т. II. № 1449. С. 877–878.
25. *О приписании остающихся по сим губерниям унии монастырей и церквей к епархии Белорусской*. Именной [указ], данный минскому, волынскому и брацлавскому генерал-губернатору Тутолмину. 1795. Сентября 6 // ПСЗ РИ. Собрание первое. СПб.: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. Т. XXIII. № 17 384. С. 772–773.

26. О учинении римско-католической духовной коллегии положения, какие из униатских монастырей следует к упразднению и какие могут быть оставлены Сенатский [указ], 1804. Мая 17 // ПСЗ РИ. Собрание первое. СПб: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. Т. XXVIII. № 21291. С. 312–315.
27. Патрило І., 1988, *Нарис історії Василіан від 1743 до 1839 рр. Записки Чину Святого Василя Велико-го*. Рим: Видавництво ОО. Василіан. Т. XII. С. 184–274.
28. Патрило І. 1982, *Нарис історії Галицької провінції. Analecta Ordinis S. Basilii Magni. Anno centesimo reformationis dobromylensis vertente (1882–1982)*. Roma: sumpt. PP. Basilianorum, С. 43–130.
29. Петров Н., 1972, *Очерк истории базилианского ордена в бывшей Польше. Труды Киевской духовной академии*. № 5. С. 428–494; № 8. С. 373–436; № 11. С. 343–409; 1871. № 2. С. 295–374; № 5. С. 225–317; № 6. С. 480–554; № 7. С. 118–189; 1872. № 1. С. 3–85; № 2. С. 161–272.
30. Стоколос Н., Шеретюк Р., 2012, *Драма церкви: до історії скасування Греко-Уніатської Церкви в Російській імперії та викорінення її духовно-культурних надбань*. Рівне: ПП ДМ.
31. Сульжинський Л., 1868, *Краткие известия о положении базилианского ордена и разных перемен в его управлении, от 1772 по 1811 г. Труды Киевской Духовной Академии*. № 8. С. 147–168; № 10. С. 100–144; № 11. С. 245–302.
32. Толстой Д. А., 1876, *Римский католицизм в России*. Т. 2. СПб.: тип. В. Ф. Демакова, Т. 2.
33. Хіхляч Б., 2011, *Історія василіанських монастирів на Брацлавщині (XVIII–I третина XIX ст.)*. Архів Української Церкви. Відп. ред. М. І. Осушний. Львів: Свічадо. С. 251–270.
34. *Центральний державний архів України*, м. Київ (далі: ЦДАК України).Ф. 442, оп. 782, спр. 239.
35. Яковенко Н., 2005, *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. Вид. друге, перероб. та розширене. Київ: Критика.

Summary

THE ORDER OF SAINT BASIL THE GREAT AT THE END OF THE XVIII CENTURY TO THE YEAR 1830

M. Salamacha

The structural transformation of the Order of Saint Basil the Great in the last third of the XVIII century is investigated in the article. It is also represented the process of formation of new provinces in the Order of Saint Basil the Great. There is also shown changes in position of basilian fathers after the divisions of Reichspolita. The text illustrates the gradual reduction of amount of the monasteries through limitation of activity of the Order of Saint Basil the Great by the governments of the Austrian and Russian empires. It is also shown the process of final liquidation of basilian monasteries in 30th of XIX of century in the state of Romanovi as a result of hostile politics in relation to basilians.

Keywords: The Order of Saint Basil the Great, Kapitula, Basilian Monastery, Basilian Fathers, Russian Empire.

Santrauka

Šv. BAZILIJAUS DIDŽIOJO ORDINAS XVIII a. PABAIGOJE–1830 METAIS

M. Salamacha

Straipsnyje apžvelgiamas Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino (*OSBM*) struktūrinis pertvarkymas XVIII a. paskutiniame trečdalyje. Struktūriniai pokyčiai tapo pagrindu, kuriantis naujoms Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino provincijoms. Pokyčius lėmė Lietuvos – Lenkijos Respublikos (Žečpospolitos) padalijimai ir Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino teritorijos pasidalijimas tarp Austrijos ir Rusijos imperijų. Straipsnyje atskleidžiama Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino vienuolynų skaičiaus kaita, pačių vienuolių mažėjimas dėl imperatoriškųjų valstybių politikos. Galutinai bazilijonų vienuolynus, kaip neatitinkančius stačiatikių bažnytinės politikos, Romanovų dinastija likvidavo XIX a. 3-me dešimtmetyje.

Prasminiai žodžiai: įsakymai, Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas, Kapitula, bazilijonų vienuolynas, tėvai bazilijonai, Rusijos imperija.

Įteikta 2017-10-16

Priimta 2017-10-30